

eTNOs Berichten

Beleggingsbeleid PF-TNO: knap ingewikkeld

Waarom belegt ons Pensioenfonds in Japanse aandelen, terwijl iedereen al jaren weet dat je dat niet moet doen? Waarom belegt ons Pensioenfonds niet meer in nieuwe opkomende markten zoals de zogenaamde BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India en China)? En waarom niet in de sector van lucratieve grondstoffen? Hoe goed of slecht presteert ons fonds ten opzichte van andere beleggers? Onze voorzitter Frits Bogtstra stelde hierover vragen tijdens de laatste Algemene Vergadering van Deelnemers in december jl., waarop hij werd uitgenodigd voor een gesprek. Hieronder een kort verslag van een gesprek met Laurens Hoedemaker (plv. voorzitter van het bestuur, tevens voorzitter van de beleggingsadviescommissie) en Joop Ruijgrok (directeur van het Pensioenfonds TNO).

Frits Bogtstra: Al enige tijd volg ik (onder andere ook op de website van het fonds) de aandelenportefeuille van het pensioenfonds. Dan valt mij op dat communicatie over de beleggingen zich beperkt tot (1) een summiere weergave in de jaarverslagen van de spreiding van de beleggingen in de verschillende sectoren en (2) op de website een overzicht van alle fondsen waarin belegd is. Kan dat niet wat overzichtelijker en duidelijker, bijvoorbeeld door grafisch de geografische en de sectorspreiding weer te geven en in een overzicht de behaalde rendementen over 1, 3, 5 en 10 jaar weer te geven, tezamen met dezelfde gegevens van vijf andere pensioenfonds?

Joop Ruijgrok: De informatie op de website waar je op doelt is

onderdeel van ons communicatiebeleid over 'Maatschappelijk Verantwoord Beleggen'. Enige tijd geleden werd geconstateerd dat enkele pensioenfonds in dubieuze fondsen investeren (fabrikanten van clusterbommen bijvoorbeeld). De informatie op onze website is bedoeld om de deelnemers zo volledig mogelijk transparantie te geven over de bedrijven waarin we hebben belegd. Als daar bedrijven tussen zitten waar deelnemers vraagtekens bij zetten kan de Ethische Commissie die we hebben ingesteld daar een uitspraak over doen. Deze informatie is dus niet bedoeld om het beleid over de vaststelling van de beleggingsmix uiteen te zetten.

Laurens Hoedemaker: De vraag over hoe het Pensioenfonds over het beleggingsbeleid moet communiceren houdt ons overigens wel bezig. De groep deelnemers en gepensioneerden is nogal divers en het is geen eenvoudige opgave te bepalen over wat en aan wie wij informatie moeten verschaffen.

Frits Bogtstra: Dat hoeft niet zo ingewikkeld te zijn. Volgens mij kan je op twee A4-tjes aangeven (1) relevante, beknopte info over het algemene beleggingsbeleid, (2) in welke type fondsen wordt belegd en waarom en (3) een vergelijking van de beleggingsresultaten met andere fondsen.

Joop Ruijgrok: Het gaat bij de beleggingsportefeuille van in totaal zo'n 2 miljard euro niet alleen over de belegging in aandelen van het fonds, dat is op dit moment maar zo'n 30% van onze beleggingen. We beleggen de overige 70% in andere vermogenscategorieën, zoals obligaties, onroerend goed,

Frits Bogtstra in overleg met Laurens Hoedemaker (m) en Joop Ruijgrok (r).

private equity en hedge funds. Aan de vaststelling van de hele beleggingsportefeuille gaat een heel proces vooraf. Het (in beginsel driejaarlijkse) proces begint met het uitvoeren van een zogenaamde ALM-studie (ALM= asset liability management). De studie levert inzichten op over de gewenste mix aan investeringen die tegemoetkomt aan de doelstellingen van het fonds. De Beleggingsadviescommissie (BAC) baseert hierop haar advies aan het Bestuur over het beleggingsbeleid en het Bestuur beslist hierover. Vervolgens wordt de uitvoering van het beleid opgedragen aan de Uitvoeringsorganisatie Beleggingen (UB), die weer gecontroleerd wordt door de BAC. Het hele proces is vastgelegd in het Beleggingsstatuut en in het 'Beleidskader Beleggingen'. **Laurens Hoedemaker:** Het vergelijken van onze beleggingsresultaten met die van andere

pensioenfonds vinden wij niet echt zinvol, omdat fondsen verschillende beleggingsdoelstellingen nastreven. Vroeger zag je nog wel eens van die vergelijkingsstaten, maar tegenwoordig waagt men zich daar steeds minder aan.

Frits Bogtstra: Wat zijn de concrete doelstellingen van het beleggingsbeleid en wie controleert of deze gehaald worden?

Laurens Hoedemaker: In het kort komt het erop neer dat de aangegane verplichtingen kunnen worden nagekomen en dat daar bovenop zo mogelijk voor inflatie kan worden geïndexeerd. Dit betekent dat het fonds in zijn geheel een rendement van zo'n 6,5 tot 7 procent moet halen, afhankelijk van de inflatie. De beleggingshorizon is 15 jaar, dat wil zeggen de investingsmix moet over een periode van 15 jaar het vereiste rendement halen.

Joop Ruijgrok: Het pensioen- >>

fonds werkt weliswaar met een beleggingshorizon van vijftien jaar, maar DNB bekijkt jaarlijks hoe gepresteerd is. Als de dekkingsgraad onder de 130% is gezakt, gaan we over tot maatregelen, zoals het terugschroeven van de indexeringen. Onder de 125% dekkingsgraad moeten we voor DHB een herstelplan indienen.

Frits Bogtstra: Waarom beleggen jullie niet of weinig in Brazilië, Rusland, India en China, de zgn BRIC-landen die door beleggingsanalisten aangevoerd worden als goede rendement landen.

Laurens Hoedemaker: Die landen kunnen weliswaar een goed rendement opleveren, maar het kan voorkomen dat ze opeens in een bepaald jaar enorm terugvallen.

Frits Bogtstra: Ik heb gezien dat jullie nogal fors geïnvesteerd hebben in Japan. Jaren geleden werd echter al geadviseerd afscheid te nemen van Japan.

Laurens Hoedemaker: Ongeveer 12% van het vermogen dat in aandelen belegd is wordt belegd in Japan. Wij hebben indertijd een economische opgang van Japan vermoed. Op dit ogenblik is de omvang van onze Japanse portefeuille onderwerp van studie die we met onze partner BlackRock uitvoeren.

Frits Bogtstra: Ik begrijp niet dat zo weinig in grondstoffen wordt belegd. Het lijkt mij een gunstige sector in verband met

de huidige schaarste.

Laurens Hoedemaker: Het fonds heeft zich de afgelopen jaren moeten beperken, maar nu wij de samenwerking met BlackRock zijn aangegaan, zijn 'commodities', waaronder grondstoffen, ook in het vizier gekomen.

Frits Bogtstra: Het lijkt erop dat het fonds niet erg consequent is in het hanteren van risico's. Aan de ene kant hoor ik dat het fonds zo veel als mogelijk is risico's wil vermijden, maar aan de andere kant zie ik dat er in hedgefunds wordt geïnvesteerd. Dat zijn nou niet de meest constante fondsen.

Laurens Hoedemaker: Er zijn hedgefunds en er zijn hedgefunds. Wij investeren alleen in de 'rustige' types. Het aandeel van hedgefunds is in onze portefeuille beperkt, niet meer dan 6 procent.

Frits Bogtstra: De gegeven antwoorden op mijn vragen hebben mij meer inzicht gegeven over het beleggingsbeleid van het fonds. Tegelijkertijd roepen ze weer nieuwe vragen bij me op. Daar kom ik misschien nog een keer op terug.

Laurens Hoedemaker: Ik verwacht dat een en ander vanzelf weer aan de orde komt in de Deelnemersraad in oprichting, waarin de gepensioneerden hun stem kunnen laten horen.

Februari 2008
Pim Pietersz

Van de bestuurstaafel

Instelling

Deelnemersraad

Op 19 december 2007 zijn de voorstellen m.b.t. de statutenwijziging van het Pensioenfonds door de Algemene Vergadering van Deelnemers goedgekeurd, waardoor het mogelijk werd te komen tot de instelling van een Deelnemersraad, Verantwoordingsorgaan en een intern Toezichtorgaan. Door eTNOs werden vier gepensioneerden-kandidaten voorgedragen voor de Deelnemersraad, te weten Aad Bogers, Pieter Jan Brandenburg, Han Molijn en Hugo Zwenk. Aangezien zich geen tegenkandidaten hebben aangemeld, zijn deze vier personen verkozen tot lid van de Deelnemersraad.

BlackRock

In het bestuur is gesproken over de aanstelling van BlackRock als adviseur van het Pensioenfonds m.b.t. het realiseren van de lange

termijn beleggingsdoelstellingen van het Fonds. Daarbij kwamen een aantal vragen op die het bestuur deden besluiten om een informatief gesprek te beleggen met een aantal personen die bij de aanstelling van BlackRock zijn betrokken.

Beleggingsbeleid Pensioenfonds TNO

Mede naar aanleiding van het grillige koersverloop op de beurs is in het bestuur gesproken over het beleggingsbeleid van het Pensioenfonds. Hoe speelt het Fonds daarop in en wat zijn de gevolgen voor de dekkingsgraad? Dit is bepalend voor de mate waarin geïndexeerd kan worden. Besloten is hieraan in het bestuur de komende tijd meer aandacht te besteden. Nagedacht wordt over de mogelijkheid een beleggingscommissie op te richten die zich hier specifiek mee gaat bezighouden.

Nieuwe website

De afgelopen periode is hard gewerkt aan het vernieuwen van onze website. Bij het ontwerpproces zijn alle bestuurders van eTNOs actief betrokken geweest, met als uitkomst een moderne, toegankelijke en informatieve site voor de leden. Tijdens het ontwerpproces is ook veel tijd besteed aan een nieuw eTNOs-logo. Het bleek heel moeilijk te kiezen uit de vele ontwerpen (zo'n twintig!) die de revue passeerden. In eerste instantie werd geprobeerd een logo te ontwerpen dat tegen het TNO-logo aan leunde. Maar omdat TNO daar bezwaar tegen maakte, ontwierp het ontwerp bureau vervolgens geheel eigen nieuwe logo's. Daar kwam ook niet meteen één favoriet uit. Toen merkte iemand op dat we eigenlijk al een mooi logo hadden, namelijk dat in de kop van deze krant. En daar werd uiteindelijk unaniem voor gekozen!

The screenshot shows the eTNOs website interface. On the left is a vertical navigation menu with buttons for: Over eTNOs, Lid worden?, Contact, Organisatie, Regio's, Links, and Zoek. Below the menu is the text 'DE VERENIGING VAN OUD-TNO'ERS'. The main content area features a header with 'Actueel', 'eTNOs berichten', and 'Fotoreportages'. The first article is titled 'Actueel - eTNOs' and contains the text: 'Een vernieuwde website 03-02-2008 Welkom op de vernieuwde website van eTNOs! Wij hebben de oude website van eTNOs vernieuwd om deze beter toegankelijk en meer overzichtelijk voor u te maken. Wij hopen hiermee geslaagd te zijn en horen graag van u of dat zo is. Mail uw mening en/of commentaar aan Pim Pietersz.' Below this is a photo of a person on a snowy mountain peak with the caption: 'Bergtoppen zijn er om op te staan 15-12-2007 Han Willems in actie (2006) op de top van de Breithorn, met de Matterhorn op de achtergrond. Lees het hele verhaal in het laatste nummer van "eTNOs Berichten".' The second article is titled 'Actueel - Pensioenen algemeen' and contains the text: 'Actuele en algemene informatie over pensioenaangelegenheden kunt u o.a. vinden op de website van de Nederlandse Vereniging van Organisaties van Gepensioneerden - NVOG'.

Uitnodiging voor de jaarlijkse Algemene Leden Vergadering

Het Hoofdbestuur van eTNOs heeft het genoegen u uit te nodigen voor het bijwonen van de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering op **dinsdag 8 april 2008 vanaf 14.00** uur in Amersfoort. De vergadering zal plaatsvinden in het congrescentrum Regardz Eenhoorn, Koningin Wilhelminalaan 33, 3818 HN Amersfoort, gelegen tegenover het NS station Amersfoort-Centraal.

De concept-agenda luidt als volgt:

1. Opening en vaststelling van de agenda
2. Notulen van de ALV op 10 april 2007
3. Bestuursmededelingen
4. Pensioenzaken
5. Verslag over het verenigingsjaar 2007
6. Financieel Jaarverslag 2007
7. Verslag van de kascommissie
8. Vaststelling van de contributie 2008
9. Wijziging van Huishoudelijk Reglement, Art. 3 sub 2: Donateurs
10. Vaststelling van de Begroting 2008
11. Benoeming nieuwe kascommissie
12. Samenstelling Hoofdbestuur
13. Rondvraag en sluiting

Toelichting op agendapunt 12: Volgens het rooster van aftreden zijn de voorzitter Frits Bogtstra en het bestuurslid Dick van Wijngaarden (Regio Midden) aan de beurt om af te treden. Beide heren hebben de wens te kennen gegeven af te zien van de mogelijkheid tot herbenoeming en af te willen treden.

Het Hoofdbestuur is verheugd dat zij Ton Scheepmaker bereid heeft gevonden om zich kandidaat te stellen voor het voorzitterschap van eTNOs. Ton heeft een staat van dienst (zie elders) die garant staat voor de kwalificaties die aan het voorzitterschap gesteld worden. Ook de manier waarop hij met mensen omgaat geeft er vertrouwen in dat hij zich als een collegiaal bestuurder zal opstellen. Tegenkandidaten kunnen zich tot één dag vóór de vergadering melden bij de secretaris (zie hieronder).

De ledenvergadering van Regio Midden heeft Mw Flora de Vrijer gekozen als voorzitter van het bestuur van Regio Midden, waarmee Flora volgens onze statuten automatisch Dick van Wijngaarden

Flora de Vrijer - hier in gesprek tijdens de Nieuwjaarsinstuif van Regio Midden - is de nieuwe voorzitter van Regio Midden.

den opvolgt als lid van het Hoofdbestuur. In aansluiting op de ledenvergadering zal ir. Anton Aulbers een presentatie geven over het onderwerp: "Een kleurenprinter voor glas". Na de presentatie kunt u tot 17.30 uur onder het genot van een hapje en een drankje napraten met oud-collega's.

Als u van plan bent de ALV bij te wonen, wordt u verzocht zich op te geven bij de secretaris

Pim Pietersz:
> per email: s.pietersz@tiscali.nl of
> per brief: in ongefrankeerde envelop aan: Vereniging eTNOs, Antwoordnummer 1015, 7300 BV Apeldoorn.

Op verzoek sturen wij u de vergaderstukken toe. Deze kunt u ook zelf ophalen van onze website www.etnos.nl (vanaf 25 maart 2008).

Ton Scheepmaker

Dr. ir. A. (Ton) Scheepmaker (1937) studeerde Natuurkunde in Delft (diploma in 1964) en Leiden (promotie in 1971). Hij was o.a. werkzaam bij het MIT in de VS (Center for Space Research) en bij TNO (directeur van het Instrumentum/ Productcentrum en van het MKB-Initiatief). Ton was lid van de Ontwikkelingsraad TOK/ATOP van Senter en voorzitter van de Stuurgroep Applicatiecentrum voor Productietechnologie van het ministerie van EZ. Daarnaast vervulde hij diverse bestuursfuncties, o.a. in het Netwerk voor Innovatiecentra en Syntens. Na zijn pensionering adviseert hij MKB-bedrijven vanuit TON ADVIES. Zijn vrije tijd besteedt Ton o.a. aan golfen en zeilen. Ton woont in Pijnacker, is gehuwd en heeft 2 kinderen en 4 kleinkinderen.

Een kleurenprinter voor glas

Ir. Anton Aulbers was bij TNO projectleider voor de ontwikkeling van een poederprintproces (inclusief printer) om gekleurde afbeeldingen duurzaam op glas aan te brengen. Hiermee zijn 2500 glasplaten geproduceerd voor de panelen van het gebouw van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid op het Mediapark in Hilversum. In het poederprintproces wordt gekleurd glaspoeder in drie basiskleuren in de juiste hoeveelheden op elke plek op een plaat glas aangebracht. De glasplaat wordt vervolgens in een oven verwarmd totdat het glaspoeder met het onderliggende glas versmelt. Het eindresultaat kenmerkt zich door buitengewoon heldere en transparante kleuren die een uitstekende buitenduurzaamheid hebben. Op het poederprintproces is door TNO patent aangevraagd.

Afscheid

In verband met zijn aftreden hadden wij een kort gesprek met eTNOs-voorzitter Frits Bogtstra.

Je bent drie jaar voorzitter geweest. In vergelijking tot je voorgangers is dat een korte periode. Had je er genoeg van?
Ik kan zonder enige reserve zeggen dat ik het erg leuk heb gevonden om voorzitter van eTNOs te zijn. Je ontmoet weer veel van je oude TNO vrienden en ook veel nieuwe. Verder met vele medewerkers van TNO en met de medewerkers van het pensioenfonds TNO. Overigens allemaal heel prettige contacten. Buiten TNO kom je in contact met alle mogelijke mensen door actief deel te nemen in de Nederlandse Vereniging van Organisaties van Gepensioneerden en ook door het op touw zetten van activiteiten. Ik kan het voorzitterschap iedereen aanraden.

Waarom houd je er dan mee op?
Ik vind om een aantal redenen dat je zo'n functie niet te lang moet doen. Als je begint ben je enthousiast en zit je vol met ideeën. Maar na een paar jaar wordt dat wat minder en dan moet je het aan een nieuwe enthousiasteling overgeven. In het vorige antwoord heb ik ook gezegd dat ik het iedereen kan aanraden. Geef anderen ook eens de kans. Direct hiermee in verband staat dat naar mijn mening een bestuur niet een soort van clubje van uitverkorenen moet worden dat jaren lang van alles regelt zonder dat iemand anders daar tussen komt. Veel meer moet eTNOs een vereniging van de leden zijn die zoveel mogelijk zelf participeren in het besturen van het geheel. Dus wat dat betreft zou je eerder twee dan vier jaar moeten deelnemen in het bestuur.

In 'eTNOs Berichten' heb je bij je aantreden een 'actieplan' gepresenteerd. Wat is daarvan gerealiseerd?
Ik kan toch wel tot tevredenheid vaststellen dat mijn twee belangrijkste doelstellingen, te weten het krijgen van meer leden (in mijn

tijd zijn we gegroeid van ongeveer 1800 tot 1950 leden) en het realiseren van een goed contact met TNO, goeddeels zijn verwezenlijkt. Natuurlijk zijn we nog lang niet tevreden: we moeten nog veel meer leden zien te werven en het contact met TNO moet verder verdiept worden. Uit dit contact zijn een paar leuke door TNO bekostigde bijeenkomsten voortgekomen.

Een zeer belangrijke activiteit vind ik onze krant. Overall hoor ik positieve reacties: compliment aan de redacteur. Aanvankelijk verscheen 'eTNOs Berichten' zesmaal per jaar. Zeer tot mijn ongenoegen echter werd nota bene in de algemene ledenvergadering beslist om de frequentie terug te brengen tot vier keer per jaar. In 'eTNOs Berichten' hebben we onze lezers goed op de hoogte kunnen houden over onze pensioenen en het zorgstelsel, verder stond er veel lezenswaardigs in over TNO en met name over oud-TNO-ers.

Niet onvermeld mag blijven dat de bijeenkomsten en excursies van onze regio's zich op een voortgaande steeds toenemende belangstelling kunnen verheugen. Natuurlijk zijn ook een aantal zaken, ondanks dat er veel werk aan besteed werd, niet van de grond gekomen, maar daar moet je tegen kunnen als bestuurder.

Zijn je nog dingen tegengevallen?
Tegenvallen is een groot woord. Natuurlijk lopen heleboel zaken niet zoals je gehoopt had. Het zijn de normale dingen waar je altijd mee te maken hebt. Je probeert wat te organiseren en dan verdwijnt een sleutelfiguur voor de actie uit het gezichtsveld. Niet iedereen is even enthousiast over zaken die je voor elkaar wilt boksen. Snel iets van de grond krijgen is ook moeilijk: je hebt nou eenmaal met veel mensen te maken die er ook hun zegje over willen hebben. Overigens maak je dan ook vaak mee dat je geweldig

goede suggesties krijgt waardoor de zaak er beter komt voor te staan.

Wat zou je aan je opvolger willen meegeven?

Iedere voorzitter heeft zo zijn eigen gedachten over de invulling van de functie. Ik denk dat ik voorzichtig moet zijn in het doen van suggesties. Neem bijvoorbeeld mijn mening dat een eTNOs voorzitter niet langer dan drie jaar moet zitten. Ik weet dat anderen daar anders over denken. Concreet zou ik de nieuwe voorzitter wel willen adviseren blijvend bij TNO te lobbyen om daar de belangstelling voor de gepensioneerden wat meer te doen leven. Overigens is onze kandidaat om mij op te volgen mans genoeg om de zaken goed voor elkaar te hebben ook zonder mijn advies.

Zijn er andere zaken die je nog zou willen noemen?

Jazeker. In de eerste plaats nieuwe ontwikkelingen in onze greep op de pensioenen. We

hebben thans twee vertegenwoordigers in het bestuur van het pensioenfonds. Als uitvloeisel van de nieuwe pensioenwet zal binnenkort de Deelnemersraad in functie treden. Deze raad kan gevraagd en ongevraagd advies geven aan het bestuur dat deze adviezen niet kan negeren. Voor eTNOs is het van belang dat het bestuur zich beraadt op zijn verhouding tot onze vertegenwoordigers. Dat wil zeggen wat is onze functie en hoe verwezenlijken we die.

Verder zou ik willen noemen ons lidmaatschap van de Nederlandse Vereniging van Organisaties van Gepensioneerden (NVOG). Via deze NVOG hebben wij invloed op de politiek. Het is ook ten gevolge van het feit dat vertegenwoordigers van de NVOG direct contact hebben met de politiek, dat bijvoorbeeld een nieuwe pensioenwet tot stand is gekomen. Wij zijn actief in de NVOG en we zijn bezig onze invloed in deze vereniging te vergroten.

Opgepakt

Eind 2006 veroorzaakte deze foto in de Telegraaf enige deining binnen eTNOs. Enkele verontruste leden belden de redactie om uitleg: wat was de reden van de aanhouding van voorzitter en secretaris en waar werden ze per mestkar naar afgevoerd? Gelukkig bleek alles een storm in een glas water: de heren waren op hun wekelijkse fietstocht gestuit op een wegonderbreking en konden per tractor 'overgezet' worden. De foto is misschien ook wel karakteristiek voor het opereren van voorzitter en secretaris binnen eTNOs. Op de fiets werden allerlei zaken besproken die niet altijd in het bestuur aan de orde kwamen. Dat leidde wel eens tot kritiek: "Jullie moeten niet denken dat je eTNOs ter fiets kan besturen!".

eTNOs lustrum 2009

Wat de Lustrumcommissie betreft gaan we volgend jaar in Papendal feest vieren!

Historici onder onze leden zullen ongetwijfeld weten, dat eTNOs in 1979 is opgericht en als goede TNO rekenaars kunnen wij dan uitrekenen, dat eTNOs in 2009 30 jaar zal bestaan. Natuurlijk gaan we dit 6e lustrum niet ongemerkt voorbij laten gaan. Daartoe heeft het Hoofdbestuur een Lustrumcommissie in het leven geroepen, bestaande uit de volgende leden: Wim van Dokkum, Jan van der Laan, Herman Temmink, Flora de Vrijer en Tom van IJsseldijk, onder voorzitterschap van Hugo Zwenk. Hugo en Jan hebben

deze rol ook al vervuld tijdens het 5e lustrum, zodat zij op enige ervaring kunnen bogen. De commissie heeft inmiddels al een paar keer vergaderd en de contouren van een lustrumprogramma voor het gehele jaar beginnen zich af te tekenen. Maar het programma spitst zich natuurlijk toe op een bijzondere lustrummanifestatie. En die moet dit keer natuurlijk anders zijn dan vijf jaar geleden, toen wij met twee fantastische cruiseschepen de Gelderse IJssel zijn afgezakt. De commissie heeft daartoe de volgende redenering gevolgd. We

zouden een uitje kunnen organiseren naar een museum, of een pretpark of een theatervoorstelling, maar dat kan iedereen voor zichzelf ook privé organiseren. Waar het binnen eTNOs natuurlijk primair om gaat is het ontmoeten van oud-collega's. Om leuke anekdotes van vroeger voor de geest te halen of gewoon weer eens te horen hoe het met de ander gaat.

Maar ook om zelf een beetje actief en vooral creatief bezig te zijn. Genieten van een gevarieerd programma met naar wij hopen voor ieder wat wils. Van klassieke muziek tot goochelkunst, van workshops om zelf in te participeren tot luchtige lezingen, van films uit de oude doos tot beelden van het nieuwe TNO, van licht sportieve activiteiten buiten (nee, geen rollator wedstrijden) tot culinaire hoogstandjes binnen. Kortom, een programma voor iedereen!

We willen nog niet te veel bijzonderheden prijs geven, maar drie tipjes van de sluier lichten wij vast op:

> Over het **wanneer** kunnen wij melden dat het zal plaatsvinden in de tweede week van september 2009.

> Over het **waar** moeten wij het zoeken in de buurt van Arnhem; wat dacht U van Papendal?

> En als **voorproefje** over het wat vindt U elders in deze krant een artikeltje over blazers en strijkers.

Is Uw nieuwsgierigheid gewekt? Doe dan twee dingen: 1) ga volgend jaar niet in de tweede week van september met vakantie en 2) volg in dit blad met argusogen volgende bekendmakingen, die het mysterie rond het lustrum zullen ontmaskeren.

Hugo Zwenk
zwenk@planet.nl

Muzikale oproep

De Lustrumcommissie heeft mij gevraagd te onderzoeken of het mogelijk is een orkestje samen te stellen van amateur-musici voor een optreden tijdens de Lustrumviering in september 2009. In de 70-er jaren ben ik als amateur-violist in kamermuziek ensembles opgetreden. Daarnaast ben ik concertmeester geweest van amateur-orkesten in Amsterdam, Den Haag en Wassenaar. Ik nodig u uit mij namen te noemen van oud-TNO'ers die een instrument bespelen. Het is van belang om tijdig te weten op welke musici wij kunnen rekenen. Graag ontvang ik vóór 1 mei 2008 een aanmelding van uzelf of oud-collega op cornelio@cable.net.co of 06-48204808.

Cees Overgaww

“Oppas” gezocht

Wie wil één of meer weken doorbrengen in de prachtige provincie Drenthe, in onze gerieflijke bungalow met heerlijke tuin in een rustig park in Smilde. Heide, bossen, vennen, meren, leuke dorpjes en steden als Assen en Groningen dichtbij. Daarbij vragen wij wel van u om onze twee (oudere) katten hun dagelijks eten te geven.

Wij gaan regelmatig een aantal weken naar Spanje en kunnen de dieren niet meenemen. In eerste instantie gaat het om de periodes: 11 mei t/m 25 mei en 15 juni t/m 20 juli 2008. Maar ook in september/oktober hopen we weer naar Spanje te kunnen gaan. Meer informatie zullen we u graag telefonisch geven (0592 413 963 of 06 515 369 84) of per e-mail (met foto's): fdw.fdw@hetnet.nl.

Fransje van Veenendaal-de Wilde

Oud-TNO'er gezocht

Van de heer Wilbert Swinkels (architect te Amsterdam) kregen wij het verzoek mee te werken aan zijn speurtocht naar oud-TNO'er ir. G. Moolhuizen (geb. 1-4-1931). In verband met een studie naar het FAC systeem (variant op Meccano) is hij op zoek naar de heer Moolhuizen, die tot ca. maart 1960 werkzaam was voor het Centraal Laboratorium TNO te Delft en m.b.v. het FAC systeem een nylon kloswind apparaat heeft gebouwd. Als u iets weet over de heer Moolhuizen en/of genoemd apparaat, wordt u verzocht contact op te nemen met Wilbert Swinkels, tel 020 - 6836458 of wiswin@wanadoo.nl.

Lintje voor Bob de Lange

In Zoetermeer Nieuws lazen we dat op 12 februari 2008 oud-TNO'er ir. R.G. (Bob) de Lange door burgemeester Waaijer gedecoreerd werd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau voor zijn bijzondere en langdurige verdiensten voor de natuurbelangen in Zoetermeer en daarbuiten. Hij is oud-voorzitter van de Vogelwerkgroep Zoetermeer en Platform Groen en is een begenadigd vogelfotograaf. Bob de Lange werkte bij TNO o.a. bij het Metaal instituut, het Verfinstituut en later bij de centrale afdeling Marketing.

Techniek in actie

TNO Industrie en Techniek heeft ook in 2007 een boek: "Techniek in Actie" uit laten geven. Dat is geschreven door een aantal externe deskundigen en dat is te merken. Prof Dr Ir Harry Lintsen van de Stichting Historie der Techniek en de TU Eindhoven en zijn medewerkers hebben een degelijk boek geschreven, 145 pp in hetzelfde formaat als het boek 75 jaar TNO. Degelijk want wat er geschreven is, wordt gestaafd met documenten waaraan in de ruim 200 voetnoten en 4 pagina's bronnen wordt gerefereerd.

De ondertitel van het boek luidt: Een geschiedenis van TNO Industrie en Techniek. Nu bestaat de huidige organisatorische eenheid, het TNO kerngebied "Industrie en Techniek" pas sinds 2005. En dat is reden om terug te gaan in de TNO historie om uit te leggen wat voor instituten, onderdelen en soms individuele onderzoekers ooit de basis hebben gevormd voor wat nu het kerngebied Industrie en Techniek heet. En terecht, want tal van de huidige activiteiten, specialismen, projecten zijn niet sinds 2005 uit de lucht komen vallen, maar vinden hun oorsprong vele jaren terug in TNO instituten zoals de TPD en Wegtransportmiddelen. Dat blijkt heel duidelijk uit het overigens beperkt aantal voorbeelden van lopend werk:

> het werk voor ASML (op dit moment de grootste klant van TNO

Industrie en Techniek) kwam rechtstreeks voort uit het ruimtevaart onderzoek bij de TPD en dat onderzoek had zijn basis weer in optische en andere afdelingen die er in 1950 of daarvoor al waren.

> Madymo, dat staat voor mathematisch dynamisch model, is een simulatie programma dat door vrijwel alle autoproducenten in de wereld gebruikt wordt. Madymo is voortgekomen uit TNO-Wegtransportmiddelen en dat werd al in 1947 opgericht als instituut voor rijwielonderzoek en in 1955 veranderd in RAI-TNO voor Wegtransportmiddelen.

> Verbrandingsmotoren is als afdeling in de 70-iger jaren opgericht en gegroeid van 3 naar 30 medewerkers in begin 80-iger jaren. En sinds 2004 werken DAF en TNO samen aan de volgende generatie motoren voor vrachtauto's.

Voor een geschiedenisboek over TNO Industrie en Techniek ontbreken er helaas diverse oude onderdelen en vroegere projecten en producten. Zo wordt er bijvoorbeeld weinig of geen aandacht besteed aan het Metaalinstituut, Instrumentum/Productcentrum, het Wasserij-instituut/Instituut voor Reinigingstechnieken, het Verfinstituut. En daardoor ontbreken ook saillante voorbeelden van het werk dat daar verricht werd. Ook een TNO coryfee als H. Plomp ontbreekt daardoor.

De schrijvers zijn zo wijs geweest de historie van TNO Industrie en Techniek niet los te zien van de historie van TNO als geheel. Zo wordt er terecht terug gegaan naar de discussies die leidden tot de oprichting van TNO in 1930 (de Wet) of 1932 (de eerste medewerkers). Al rond 1920 vroeg men (bijv. C. J. van Nieuwenburg in het Chemisch Weekblad) zich af wat voor type onderzoek er bij "een tno" plaats moest vinden, hoe dat georganiseerd diende te worden en hoe de verhouding was ten opzichte van andere kennisorganisaties zoals universiteiten en overheidslaboratoria. En die vragen hebben nu in 2007 nog niet aan actualiteit ingeboet, schrijft Harry Lintsen.

Interessant is ook dat de schrijvers, in tegenstelling tot gebruikelijk in andere boeken van TNO, ook melding maken van andere laboratoria in Nederland zoals de industriële laboratoria van de multinationals en de collega instituten zoals ECN, NLR etc. Er is zelfs een tabel met vergelijkende gegevens uit het jaar 2006! Goed is dat er enige grafieken zijn opgenomen over de veranderingen in subsidie ten opzichte van opdrachten en de stijging van het aantal octrooien.

Enige andere kanttekeningen. Op pagina 63 staat een mooie slotzin: De constante in de geschiedenis is de wetenschappelijke en technologische basis van de betrokken TNO-ers. Het is wat jammer dat er toch weinig

TNO medewerkers met name genoemd (konden) worden. Alhoewel de producten en prestaties van TNO niet altijd blijken uit de wetenschappelijke publicaties, veel wordt immers vastgelegd in rapporten en ontwikkelde instrumenten, wordt daaraan in dit boek weinig aandacht besteed. Maar misschien is er in de toekomst nog eens een kans om nog wat dieper te gaan.

En ook breder, want dit boek verhaalt nog maar een klein deel van de 75 jarige historie van TNO. Een gemiste kans dat TNO niet al jaren eerder vóór het 75 jarig bestaan aan de Stichting Historie der Techniek opdracht had gegeven om TNO in zijn volle omvang te beschrijven. Dergelijke boeken kunnen ook een goed instrument of zelfs wapen zijn in de 'eeuwige discussie' over plaats en rol van TNO in de Nederlandse of Europese samenleving.

Maar al met al is het een heel leesbaar boek zowel voor gepensioneerden van TNO die er veel historische zaken in zullen treffen als anderen die wellicht meer geïnteresseerd zullen zijn in enkele concrete cases van belangrijk werk dat TNO in de loop der jaren gedaan heeft.

Dit boek kan je bestellen via internet: www.histech.nl. Het kost 15 euro.

Robert Arlman
rena.arlman@12move.nl

Kort door de bocht

Dat deze twee heren eTNOs-ers zijn, is waarschijnlijk niet uw eerste gedachte bij het zien van deze foto. Het zijn Willem Kooijmans (r) en René Schulze, die, samen met Guus Schrippert (óók eTNOs-er), regelmatig de motor pakken om binnen en buiten Nederland tochten te maken. Deze foto is genomen in Sanur op Bali waar Willem en René in 2006 hebben rondgetoerd. René: "Willem belde mij enige jaren geleden met de vraag of ik mee wilde doen aan een motorrit over Sumatra in Indonesië. Dat leek me wel een aardig idee, echter ik had sinds mijn studietijd niet meer op een motor gezeten, laat staan dat ik er een bezat. Voor Willem was dat geen probleem: een motor kan je kopen en wat ervaring kun je vooraf opdoen door kalmaan in de buurt

wat te gaan oefenen. Dat heb ik dus maar gedaan". Willem: "Ik heb motorfietsen gehad vanaf mijn achttiende. Het is tegenwoordig vaak het handigste vervoermiddel om je snel door de filedrukke te verplaatsen. Maar de kick voor mij is toch wel het gevoel van vrijheid en de verbondenheid met de natuur die je met een motor ervaart, hoewel ik me zeer goed ervan bewust ben dat je op de motorfiets een verhoogd risico loopt. Daar houd je rekening mee, door zeer anticiperend te rijden. En dan is het zeker met vakanties de ideale manier om je te verplaatsen". Voor de geïnteresseerde lezers: Willem heeft een BMW K75 Ultima en René een Yamaha Radian 600 (op de foto staan andere motoren, nl. de ter plaatse gehuurde Honda Tiger 200).

Instituut voor Gezondheidstechniek

TNO 1941-1985

In het vorige nummer van deze krant vertelde Jan Somers over zijn werk bij het IMG. Daarbij werden ook een aantal organisatorische ontwikkelingen belicht. Van Jan van der Wal ontvingen wij -ter aanvulling- een artikel over de historie van het IMG. Hieronder een sterk ingekorte versie van het artikel. Op onze website kunt u het complete verhaal vinden.

Het begin

In 1935 werd de Afdeling voor Gezondheidstechniek opgericht door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI). Het doel was de beoefening van de gezondheidstechniek (tegenwoordig zou milieutechniek een betere benaming zijn) op een zo hoog mogelijk peil te brengen door verbetering van de samenwerking tussen technici en hygiënisten. In 1936 werd één onderzoeker aangesteld: ir. D. van Zuilen (de latere directeur van IG-TNO). Aan het eind van 1941 werd het KIVI op last van de bezetter gesloten en werd het onderzoek overgenomen door TNO.

Luchtverontreiniging

Het onderzoek aan

luchtverontreiniging in de industrie begon in 1946 met de instelling van de Stofcommissie TNO, waarbij Drs. F. Hartogensis de onderzoeker werd. Na de verhuizing van Den Haag naar het Zuidpoldercomplex in 1965 werden een aantal organisatorische veranderingen doorgevoerd. In 1975 werkten er ca 50 medewerkers. In 1985 werd het instituut opgeheven.

Veranderingen

Mijn loopbaan bij TNO begon in 1969 bij het IG, afdeling Binnenlucht. Door de oudere medewerkers werd toen veel en nostalgisch gesproken over de Apeldoornselaan. Koffie werd tweemaal per dag gezamenlijk gedronken op de

Afdeling Binnenmilieu 1978: Knielend v.l.n.r. Arie-Jan den Heijer, Rinze Ebens, Jan van der Wal, ?, Jan Tempelman, Olga Sengers. Staand v.l.n.r. Anton Bekker, Joke Kouw, Adrie de Vries, Henk Verboom, Charles van Holsteyn, Tim ter Kuile, Jens Stellingwerf, Andre' Moons, Albert Moerkerken, Wim Hoevers, Jan van der Tuin. Het hoofd Peter Meijer ontbreekt op de foto.

kamer van het afdelingshoofd nadat een oorverdovende toeter was afgegaan: lang-kort-lang. Sinterklaas werd altijd uitbundig gevierd met surprises, gedichten en versnaperingen. Het gebouw lag midden in een woonwijk en in de middagpauze die een uur duurde kon men naar een van de vele winkels gaan in de buurt. Het was allemaal kleinschalig, de andere medewerkers van het IG zag men soms alleen maar op de nieuwjaarsreceptie.

De opheffing van het IMG

Het IMG was niet het enige instituut dat milieuonderzoek uitvoerde. Milieu was in de jaren zeventig een hot item geworden en vele instituten dongen naar de subsidies en opdrachten op milieugebied. De belangrijkste tegenspeler in TNO was Maatschappelijke Technologie (MT). In een aantal stappen werd het IMG opgeheven en per 1 november 1984 in zijn geheel in MT opgenomen.

Met de heer Somers (eTNOs Berichten 23, december 2007)

ben ik het eens dat dit een minder prettige periode was. Toch is dit voor mij ook geen reden om geen lid van Etnos te worden!

In 1990 vond de volgende reorganisatie plaats -met Bouw en TPD- en weer was er een aanzienlijk verloop onder de medewerkers. Ik had inmiddels de leeftijd bereikt om in 1996 gebruik te kunnen maken van een vertrek-regeling. Ook na mijn vertrek ging het reorganiseren door.

Jan F. van der Wal

jfvdwal@wxs.nl

Jan van der Wal begon in 1962 bij TNO als dienstplichtig militair gedetacheerd bij de RVO (Rijksverdedigingsorganisatie). Na de militaire dienst in 1964 trad hij in dienst bij dit onderdeel. Vanaf 1969 was hij werkzaam bij het IG en IMG, tot aan de opheffing daarvan in 1985. Daarna tot aan zijn (pré)pensionering in 1996 werkzaam bij MT en Bouw. Laatst vervulde expertiseterrein: Chemisch Binnenmilieu.

Receptie tijdens het 40-jarig jubileum van het IMG (maart 1982). V.l.n.r. Dr. L. Ginjaar, minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne (en ex-TNO-er), Ir. W.C. Reij, directeur-generaal voor de Milieuhygiëne, mev. J.J. Lambers-Hacquebard, staatssecretaris Volksgezondheid en Milieuhygiëne, J.H. Mendels, directeur IMG.

TOEN.NU.TNO

In 2007 werd 77 jaar na de formele oprichting van TNO (de TNO wet van 1930) het 75 jarig jubileum van TNO gevierd. Bij die gelegenheid kwam er een jubileumboek TOEN.NU.TNO van 80 pp uit over 75 jaar TNO (TOEN). Aan elk van de 11 huidige onderzoek thema's (NU) wordt een hoofdstuk besteed. Deze onderzoek thema's zijn voor de gepensioneerden nieuwe accolades over vele voor hen oude en bekende maar ook nieuwe onderwerpen.

natuurlijk niet compleet, lees dus maar het boek.

Leerzaam voor de ex-TNO'ers om te zien waar het huidige TNO trots op is. Bij elk thema worden drie voorbeelden gegeven van werk van TNO, soms in het verleden soms in het heden. En regelmatig wordt verhaald van de resultaten voor samenleving en klanten.

Voorbeelden daarvan: Het AVACS systeem dat o.a. gebruikt wordt voor bewaking door de Nederlandse politie, het elektrische luistertoestel ofwel Radar, simulatoren, pionierswerk op gebied van beenmergtransplantaties, jeugdgezondheidszorg, samenstelling van voedingsmiddelen, crash dummies, het computersysteem Diana, de Pasveer-sloot, watermanagement, kooldioxide opslag, membraan-technologie, melkkratten en optische instrumentatie. De lijst is

Tenslotte wordt een interessante toekomstvisie op de wereld in 2032 beschreven, het jaar waarin TNO haar eeuwfeest hoopt te vieren. Daar kan je lezen dat TNO nu 120 miljoen euro aan buitenlandse omzet heeft. Over 25 jaar wordt vermoedelijk Europa als binnenland gezien, nu nog slechts Nederland. Mooi is dat de bovenkanten van alle pagina's gebruikt zijn om twee tijdlijnen neer te zetten met ontwikkelingen in de maatschappij en met gebeurtenissen bij TNO.

Wat opvalt is het ontbreken van tal van financiële en personele statistieken of grafieken. Er wordt wat anekdotisch gemeld dat de (in die tijd noemde men dat het) subsidie in 1932 14.000 gulden

Agenda

- > **8 april 2008:** Algemene Ledenvergadering, Regardz Amersfoort
- > **22 april 2008:** Excursie Regio Oost naar Slot Loevestein
- > **6 en 8 mei 2008:** Excursie Regio West naar Maeslantkering en AVR Maasvlakte
- > **13 mei 2008:** Bezoek Regio Midden aan Paleis Soestdijk, gevolgd door 'high tea'
- > **2e week van september 2009:** Jubileumviering eTNOs, Papendal bij Arnhem

bedroeg, de ontwikkeling in 75 jaar naar de huidige omzet van TNO is nergens te vinden. Laat staan de veranderde verhouding tussen subsidie en andere inkomsten. En dan te bedenken dat in de jaarlijkse financiële overzichten gesproken wordt over "het resultaat", waarmee het verschil tussen inkomsten en uitgaven bedoeld werd. Zouden al die generaties medewerkers van financiële afdelingen al die 75 jaar voor niets getallen hebben verzameld?

Ook de ontwikkeling van het aantal personeelsleden is nergens te vinden, terwijl P&O toch veel gegevens zal hebben over instroom, personeelsbestand en uitstroom, kwantitatief en kwalitatief, over vele decennia. En de individuele medewerkers komen nauwelijks ter sprake, de samenstellers beperken zich tot ca 20 hoogwaardigheids

bekleders. Zelfs van TNO-ers die wetenschappelijke en technische topprestaties hebben geleverd wordt nauwelijks (ik heb er 5 geteld) melding gemaakt. Het is wat vreemd voor zo'n beta-organisatie om te merken dat kwantificering ontbreekt, behalve dan de jaartallen.

Zoals al eerder in eTNOs berichten aangekondigd kunnen gepensioneerden die het boek nog niet in hun bezit hebben dit nog bestellen via: www.tnoisjarig.nl > geschiedenis van TNO. Er zijn geen kosten aan verbonden.

Dit boek hoort bij iedere (ex-)TNO medewerker op z'n nachtkastje, in het donker lichten de letters en cijfers op het kaft op. Best handig bij het pakken.

Robert Arlman

60 jaar Defensie-onderzoek

Ook in de toekomst zal TNO soms eigenwijs zijn. Dat is een belangrijke belofte aan het slot van een prachtig boek (64 pp) over TNO onderzoek voor het Ministerie van Defensie. Defensie is een belangrijke klant en financier van TNO. Voldoende reden om bij die 60 jarige strategische relatie in 2007 ook een jubileumboek uit te geven. 25 ontwikkelingen zijn er gekozen, veelal beschreven vanuit de behoeften van de opdrachtgever: Marine,

Landmacht en Luchtmacht. Zo komen o.a. ten tonele Radar (met de heldenrol van Jhr von Weiler in 1940), munitieveligheid (met de Delftse donderslag van 1654 en Delfts scheikundig onderzoek sinds 1838), vogeltrek metingen (ook nuttig voor windmolenparken), de Goalkeeper (in NL gefabriceerd door HSA/Thales), bescherming tegen chemische wapens (Dr Ooms en het OPCW gebouw in Den Haag),

commandocentrales en scheepsbruggen (militair en civiel).

Duidelijk blijkt dat het ontwikkelingen zijn die 10-tallen jaren geduurd hebben, het zijn geen problemen en projecten van de dag. Dat betekent een langdurige en intensieve relatie tussen klant (defensie) en onderzoekinstelling (TNO), tegenwoordig noemt men dat een strategische alliantie. Het boekje is "rijk geïllustreerd"; 2/3 zijn fotos en de text neemt 1/3 in beslag.

Aanbevolen voor gepensioneerde TNO'ers, met name zij die aan het defensie-onderzoek hebben meegewerkt.

Naschrift: Op termijn zal het TNO Defensieonderzoek uit Rijswijk en het belendende Ypenburg verhuizen naar de Hoekse Waard bezuiden Dordrecht. Wie weet komt er dan ook een boekje Adieu Lange Kleiweg/Plaspolder uit. De geschiedenis van dat complex begint in de 30-iger jaren.

Robert Arlman

Colofon

eTNOs Berichten is een uitgave van eTNOs, de vereniging van oud-TNO'ers. De krant verschijnt vier keer per jaar en heeft tot doelstelling de leden te informeren over alles wat in de vereniging gebeurt. Daarnaast dient de krant als communicatiemiddel tussen de leden van eTNOs. Ingezonden brieven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie. De redactie kan ingezonden brieven en/of mededelingen bij ruimtegebrek inkorten. Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. eTNOs is lid van de NVOG (Nederlandse Vereniging van Organisaties van Gepensioneerden).

Redactiecommissie: Flora de Vrijer, Lout Goebel, Herman Temmink

Eindredactie: Pim Pietersz

Correspondentie adres: Parkweg 315, 2271 BD Voorburg

Telefoon: 070 386 5980 **Email:** s.pietersz@tiscali.nl

Drukker: Quantes, Rijswijk ZH

Oplage: 1.500

Adreswijzigingen s.v.p. opgeven bij de ledenadministrateur.

COÖRDINATOREN

Pensioenregeling: Frits Bogtstra - tel 070 390 3002

Nieuw zorgstelsel: Pieter Jan Brandenburg - tel 015 284 0355

Persoonlijke zorg: Halinka Berlage - 070 324 4514

Computerhulp: Herman Temmink - tel 055 533 7723

Ledenadministrateur: Nico van Bezooijen - etnos@tno.nl